

1955 års stadsutredning
Dj 2/Bohman
Januari 1956.

Tidigare inventeringar av förekomsten av kronodonations-
jord i städerna

Tid efter annan ha företagits allmänna undersökningar rörande städernas innehav av mark, som anslagits eller donerats av kronan. En översikt av dessa inventeringar skall här lämnas. Det skall anmärkas att det material, som sammanbragts vid de under 1 omnämnda undersökningarna, icke i någon mån inventerats av författaren av denna F.

Litteratur. Nils Herlitz i Svenska stadsförbundets tidskrift 1920 s. 355-358 och samme förf. i Historisk tidskrift 1921 s. 107.

1. Inventeringar under 1700-talet

a. "Deliberationskommissionen till statsverkets överseende", vilken tillsattes 1724 eller 1725. I riksarkivet.

b. Johan Elers' på offentligt uppdrag under åren 1757-1768 utarbetade "Städernas beskrivning". I riksarkivet.

c och d. Enquêter anordnade genom kommerskollegii cirkulär den 20 oktober 1772 och den 8 april 1777. Kommerskollegii arkiv (i riksarkivet).

e. Enquête anordnad av de den 2 december 1782 tillsatta "kommitterade ang. anläggande av plantager å städernas donationsjord". I riksarkivet.

2. Kommittén till undersökning av grunderna för städernas beskattning

Denna kommitté tillsattes genom Kungl. Maj:ts beslut den 3 mars 1852. I sin ursprungliga sammansättning bestod den av greve Gustaf Lagerbjelke, ordförande, kamrarrättsrådet C.L. Kinmanson, advokatfiskalen i kommerskollegium C.M. Rydqvist, kamreraren i kammarkollegiets arkivkontor C. Sandberg och borgmästaren i Arboga C.J. Stolpe.

Riksdagen hade - i anledning av en inom bondeståndet väckt motion - i skrivelse den 28 maj 1851 anhållit om tillsättande av en kommitté med uppdrag att undersöka och utreda alla de förhållanden, som borde läggas till grund för en riktig beskattning av städernas industriidkande invånare, deras egendom, handel och övriga rörelse, ävensom att avgiva utlåtande över sättet att bringa städernas beskattning till ett jämförligt förhållande med landets. Framställningen, som åsyftade en relativ skatteskärpning för städerna, hade beslutats av ridderskapet och adeln, prästeståndet och bondeståndet emot borgarståndet.

Enligt Kungl. Maj:ts nyssnämnda beslut skulle kommittén verkställa den av riksdagen begärda utredningen och därvid avgiva dels, i mån av arbetets fortgång, för varje stad en särskild berättelse och dels, sedan undersökningarna och utredningarna hunnit fullbordas, slutligt utlåtande i ämnet. Kommittén skulle äga äska upplysningar från vissa centrala ämbetsverk, länsstyrelserna och magistraterna.

Från magistraterna infordrade kommittén uppgifter i enlighet med ett vidlyftigt frågeformulär. Mycket ingåen-

de och specificerade uppgifter begärdes därvid om städernas eventuella donationsjordar. Uppgifter enligt formuläret inkom från samtliga städer.

Under åren 1854-1859 avgav kommittén särskilda underdåniga berättelser rörande 22 städer, nämligen

Arboga	Malmö
Enköping	Mariestad
Gränna	Marstrand
Gävle	Skanör med Falsterbo
Göteborg	Skänninge
Hälsingborg	Strömstad
Jönköping	Vadstena
Kungälv	Visby
Köping	Västerås
Landskröna	Växjö
Lund	Ystad

Dessutom påbörjades berättelser rörande Linköping, Norrköping och Uddevalla.

De färdigställda berättelserna äro utarbetade efter ett gemensamt schema. Av paragrafrubrikerna böra här nämnas 1 § "Om den egentliga staden och dess privilegier" och 2 § "Om de till staden lydande jordar". Herlitz, som torde gått igenom samtliga berättelser, har om desamma skrivit: "De vila på omfattande forskningar, vid vilka, utom de nyss nämnda redogörelserna från städerna, även material från centrala arkiv, särskilt kammarkollegii arkiv, samt litteratur och tryckta urkundspublikationer, kommit till användning. För kännedomen om städernas historia särskilt ur kameral synpunkt äro de av synnerligt värde."

Något allmänt omdöme om hur kommittén i dessa berättelser bedöma spörsmålet om förekomsten av donationsjord kan icke givas här. Tydligt är dock att kommitténs bedömanden icke alltid äro sannolika. Sålunda har kommittén antagit att all staden Västerås' mark utom stadens staket skulle vara kronojord. (Stolpe reserverade sig häremot).

Den 1 februari 1859 förordnade Kungl. Maj:t att kommittén skulle upphöra med sin verksamhet senast den 1 juli 1859. Som skäl härför anfördes att arbetet, som redan dragit stora kostnader, icke torde, därest det skulle utföras i samma omfattning som dittills skett, kunna fullbordas "inom en tid eller för en kostnad, som står i något lämpligt förhållande till det avsedda ändamålet och den nytta, vilken därav kan förväntas". Vidare åberopades i Kungl. Maj:ts skrivelse, att ett statistiskt ämbetsverk dåmera inrättats samt att en särskild kommitté tillsatts för prövningen av grunderna för den allmänna bevillningens rättvisa fördelning.

Något slutligt eller sammanfattande utlåtande kom kommittén aldrig att avgiva.

Däremot fullföljdes det arbete med upprättande av kartor över samtliga städer, vilket kommittén uppdragit åt Gustaf Ljunggren.

Kommitténs arkiv liksom de avgivna berättelserna förvaras i kammarkollegiets arkiv.

3. Kammarkollegiets undersökning av år 1897

Genom nådigt brev den 17 juni 1893 anbefalldes kammarkollegiet att efter nödig utredning inkomma med betänkande, huruvida åt städerna kunde böra inrymmas befogenhet

att försälja donationsjord till enskilda och att bekräfta tidigare upplåtelser av sådan mark och i sådant fall vilka villkor och förbehåll syntes böra fästas vid ett dylikt bemyndigande. Den av kollegiet avgivna utredningen är dagtecknad den 30 december 1897 och tryckt följande år.

Också vid denna utredning införskaffades uppgifter från städerna i enlighet med ett omfattande frågeformulär. De inkomna uppgifterna redovisades genom ett flertal i kollegiets betänkande intagna tabeller. Vidare hämtades ur detta material en rik exemplifiering till stöd för kollegiets framställning av olika med donationsjordarna sammanhörande spørsmål. Däremot synes inga egentliga ansträngningar denna gång ha gjorts att komplettera enquête-materialet med uppgifter ur andra källor. Detta gäller i vart fall om frågan, vilka donationer i jordegendom städerna undfått av kronan och alltjämt innehade. Kollegiet uttalade (s. 18), att en detaljerad och tillförlitlig utredning härom i själva verket knappast vore möjlig. Enligt kollegiets mening skulle för övrigt en reglering av enskilda besittningsförhållanden i fråga om donationsjord icke underlättas om kollegiet inläte sig i en detaljerad granskning av städernas jordförhållanden i syfte att utreda de särskilda jordarnas donationsnatur. Några monografier rörande särskilda städer utarbetade kollegiet icke.

Endast två städer, Malmö och Sundsvall, fogade till sina enquetesvar kartor. Genom kammarkollegiets försorg upprättades icke några kartor.

De från städerna erhållna uppgifterna infördes till väsentlig del i en för detta ändamål upplagd liggare, vilken fick särskilda upplägg för varje stad, kammarkollegiets

s.k. donationsjordsliggare. I denna liggare har härefter gjorts anteckningar om sedermera tillkomna kungl. brev och resolutioner rörande stads donationsjord. Däremot ha endast i undantagsfall kunnat göras anteckning om domar i mål rörande sådan mark: dylika domar komma ofta icke till kollegiets kännedom.

Enquêtematerialet till 1897 års betänkande förvaras i kammarkollegiets arkiv. (Även de från Sundsvall erhållna kartorna; var kartan över Malmö donationsjord finnes är däremot obekant för promemorieförfattaren.)

4. Donationsjordsutredningen

I utredningens betänkande (SOU 1956:) säges å s. 23.

"Med hänsyn till att över femtio år gått sedan en inventering av donationsjordarna försöktes, har utredningen från de städer, som antoges kunna ha någon donationsjord, begärt vissa uppgifter angående förekomsten av sådan mark och dess nuvarande disposition. Härvid ha de före mitten av 1800-talet tillkomna städer tillskrivits, vilka vid den på 1890-talet gjorda undersökningen antogs ha undfått markdonationer från kronan. Uppgifter ha endast begärts om förekomsten och dispositionen av donationsjord, som icke övergått i enskild ägo.

Från några städer ha inga uppgifter erhållits. I betraktande av de stora svårigheter, som lokalt kunna föreligga att - med anspråk på någorlunda precision - lämna en redovisning av önskad beskaffenhet, har utredningen trott sig böra förutsätta att för dessa städer förelegat sådana svårigheter. Bland åsyftade städer finnas dock några som otvivelaktigt måste i sin ägo alltjämt ha betydande arealer donationsjord, exempelvis Sala stad som enligt 1897 års betänkande innehade vida mera donationsjord än någon annan stad. De lämnade uppgifterna uppvisa stora skiljaktigheter i fråga om eftersträvad fullständighet och

detaljriktighet. Många städer ha betonat svårigheterna att säkert bestämma vad som är donationsjord och därför gjort mer eller mindre starka reservationer. 40 städer ha överlämnat kartor, varå donationsjorden inlagts. Utredningen har lika litet som kammarkollegiet år 1897 funnit möjligt att ingå på någon detaljgranskning eller komplettering av det sålunda erhållna materialet. Av nu antydda skäl har utredningen icke ansett det tjäna något ändamål att - på sätt skedde i 1897 års betänkande - i tabellform redovisa de erhållna uppgifterna."

Å s. 24-28 meddelas härafter vissa uppgifter om innehållet i utredningens enquêtematerial.

5. Urkundsutgivningen i fråga om stadsprivilegier

Ännu till helt nyligen har varje undersökning av städernas markförvärv i äldre tider starkt försvårats - förutom av bristen i många fall av äldre kartmaterial - av den i Sverige sällsamt långsamma urkundsutgivningen. Vid den tid - 1850-talet - då kommittén till undersökning av grunderna för städernas beskattning arbetade, hade sålunda utgivandet av Svenskt diplomatarium endast nått fram till 1340-talet. Och vid senaste sekelskifte hade ytterligare utgivits endast diplomatarium för åren 1401-1420.

Förutsättningarna äro numera, såvitt gäller tillgång till donationsurkunder, väsentligt bättre. Genom stadshistoriska institutets försorg ha under åren 1927-1946 utgivits verket "Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer I-IV" omfattande tiden 1251-1611. Här äro alltså tillgängliga urkunder rörande kronans markdonationer till städerna under förra hälften av den period av livligt stadsgrundande, som omfattar tiden 1580-talet - 1640-talet.